

het management of uit de onderzoeksgroep van Vosman en Baart.

Gerhard Smid heeft het project met kwalitatieve methoden geëvalueerd. Dat is wel een logische keuze, maar misschien strategisch niet zo handig als je professionals die het hele project zweverig en marginaal vonden, wilt overtuigen van het nut daarvan. Smid concludeert in zijn evaluatie dat de relationele competentie in het ziekenhuis groeit door dit project, maar dat er nog veel verbeter ruimte is. Een zorg blijft de betrokkenheid van de artsen, van wie sommigen 'lief' nog steeds iets voor thuis vinden. Die artsen hebben naar mijn idee een punt: 'lief ziekenhuis' klinkt als een gekke combinatie van registers. Maar misschien juist daarom vruchtbaar – jammer dat de auteurs hier geen analyse aan wijden.

Het is waarschijnlijk voor het eerst dat zorgethici onderdeel, of zelfs aanjagers, waren van een veranderingsproces in het ziekenhuis. Is dit dan de weg die de zorgethiek op moet? Ik denk het wel, maar dan toch ook weer anders: in plaats van een theorie (menslievende zorg) als leidraad te nemen, ware het beter geweest om steeds weer uit te gaan van de 'opgaven' waar professionals zich voor geplaatst zien. Anders blijft het teveel een verhaal van twee professoren waar de praktijk iets mee moet in plaats van andersom.

Conclusie

Maakt het boek zijn titel waar? Nee. De patiënt is opvallend afwezig in dit boek. Er staan wel enkele casus in ter

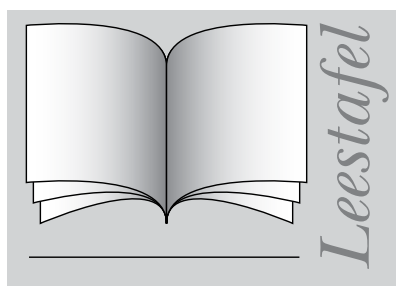
ondersteuning van de argumentatie, er is zelfs één (te) lang hoofdstuk over een casus, maar of patiënten graag menslievende zorg in een lief ziekenhuis willen, dat blijft onduidelijk.

Een van mijn klachten in 2010 was dat Baart en Vosman de kunst van het schrappen niet beheersen. Ook wie dit boek leest moet wel een flinke dosis breedsprakigheid en analytische slordigheid accepteren, met name in de bijdragen van beide hoofdauteurs. Ook in dit boek hanteren zij wonderlijke metaforen. Hoe moeten wij ons bijvoorbeeld voorstellen dat 'de kernen van de ziekenhuiscare' (genezen, verlichten en niet verlaten - DW) 'ruggelings tegen beleid rond patiëntveiligheid aan liggen' (p.45)?

Toch kunnen ziekenhuizen die verandering nastreven hun voordeel doen met een deel van de hoofdstukken in dit boek. De al genoemde 'Kroniek', maar ook de gedeelten over lerende gemeenschappen (vooral 7 en 8) zijn zonder twijfel leerzaam voor wie zoiets overweegt; ook het hoofdstuk over aandacht (9) is behulpzaam.

Voor de ethiek is het jammer dat de conceptuele winst niet echt wordt uitgewerkt. Het was bijvoorbeeld een mooie gelegenheid om de spanning tussen efficiënte en menslievende zorg ('lean' en 'lief') verder te analyseren.

Baart A, Vosman F e.a. *De patiënt terug van weggeweest. Werken aan menslievende zorg in het ziekenhuis*. Amsterdam: SWP Uitgevers, 2015. 292 blz. ISBN: 978-90-8850-543-0. Prijs: € 39,90.

Lange F de. *Loving later life –an ethics of aging*. Grand Rapids (USA), William B. Eerdmans, 2015. 169 blz. (Engelstalig). ISBN: 978-0-8028-7216-6. Prijs: \$ 19,00.

Het fameuze chanson Les Vieux Amants van Jacques Brel is in Nederland vooral bekend geworden onder de titel 'Liefde van Later', in een prachtige vertaling van Lennaert Nijgh. Hoogleraar ethiek Frits de Lange heeft in zijn boek *Loving later life* op een geheel andere maar even originele wijze 'de liefde voor later' beschreven. Zijn

kernpunt is dat veel van de problemen die we ervaren in en met de huidige ouderenzorg voortkomen uit het feit dat we in onze levensloop te weinig leren houden van onze oudere ik, en van de oudere ander. De Lange beargumenteert dit niet alleen vanuit de christelijke traditie waarin hij zelf geworteld is, maar evenzeer vanuit klassieke en hedendaagse filosofische teksten, en moderne gerontologische en geriatrie concepten, zoals 'frailty'. De Lange heeft zo een interessant boek geschreven, dat aanbeveling verdient voor menig student en professionals in de ouderenzorg. Waarom? De notie van het gebrek aan liefde voor het oudere (kwetsbare) lichaam, maakt het nog alom aanwezige 'ageisme', van negatieve vooroordelen jegens ouderen, beter begrijpelijk. Het verklaart ook goed waarom studenten niet snel kiezen voor een beroep in de ouderenzorg. De Lange laat met passages uit de Bijbel, van theologen als Karl Barth, proza van Arthur Frank en poëzie

van Yeats en Browning echter zien dat het ook mogelijk is liefdevol te verouderen. Juist in relatie tot de in onze cultuur weinig aantrekkelijk geachte kwetsbare oudere, biedt dat kansen voor een beter leven en betere hulpverlening. Meer leren houden van je eigen kwetsbaarheid en vervolgens van je kwetsbare naaste, predikt De Lange niet als simpel panacee, maar wel als alternatief paradigma voor onze technocratische gezondheidszorg. Dat doet hij op een wijze die ook voor niet-gelovigen, voor niet-christelijk en voor niet-filosofisch geschoolden de moeite waard is. Zoals Brel laat horen, laat De Lange lezen hoe liefdevol leven later kan zijn.

Prof. dr. Marcel Olde Rikkert
Hoogleraar Geriatrie; Hoofd Afdeling Geriatrie/
Radboudumc Alzheimer Centrum
Radboudumc, Nijmegen